

ZOKIRJON FURQAT G'AZALIYOTINING MAVZUIY TASNIFI

THEMATIC CLASSIFICATION OF THE Z. FURKAT'S POETRY

Alimqulova Ma'rifat Baxtiyorovna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Furqat lirikasi mavzuiy tasnifi, poetik mazmun va poetik shakllar talqini xususida fikrlar berildi. Asosan shoir janrlari orasida g'azallari tahlilga tortildi. Uning nazmiy merosidagi ishqiy, ijtimoiy hamda diniy-tasavvufiy g'azallari haqida muxtasar fikrlar berildi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mazmun, “Ahvolot”, fuzuliyona uslub, ishqiy lirika, muxammas, musaddas, murabba, Sayyid Qusam, Bahouddin Naqshband.

O'zbek mumtoz adabiyotining zabardast vakili, milliy uyg'onish adabiyotining poydevorini qo'ygan mashhur ijodkorlardan biri Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat ijodini o'rganish, uni yangicha talqin qilish, uning hayot va jamiyat, inson falsafasiga oid qarashlarini tahlil qilish kabi yana ko'plab masalalarni o'rganib hayotga tatbiq etish o'sib kelayotgan yosh avlod xususan yosh furqatshunoslar oldidagi asosiy vazifalardandir. Furqatshunos Sh. Yusupovning mana bu fikrlari ham buni tasdiqlaydi: *“ bu betakror iste'dod sohibining ko'p qirrali ijodi yana o'n yillar, yuz yillar davomida o'rganilajagi turgan gap. Buning boisi shundaki, ijtimoiy taraqqiyotning har bir yangi bosqichida Furqat merosiga yangidan murojaat qiladigan avlod uni yangicha o'qib, yangicha talqin etadi, yangi davr kun tartibiga qo'ygan dolzarb muammolarni hal etishda undan katta ko'mak oladi”*.⁶⁵

Zokirjon Furqat lirik merosining salmoqli qismi asosan g'azallar bo'lib, ularning umumiy soni 286 tani tashkil qiladi. Mumtoz nazm an'analarini munosib

⁶⁵ Sharipov Yu., Tarix va adab bo'stoni, T., Ma'naviyat. 2003: 108-bet.

davom ettirgan Furqat she'riyati mavzu jihatidan rang-barang qolaversa, ijodiy ko'lami keng va badiiyati yuksakdir. Shoir she'riy merosining mavzu ko'lamini quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

1. *Ishqiy*
2. *Ijtimoiy*
3. *Diniy-falsafiy*

Darhaqiqat, ishq mavzusi Sharq she'riyati, jumladan, o'zbek she'riyatining asosiy mavzularidan biri hisoblanadi. Adabiyot tarixiga nazar soladigan bo'lsak, ishq mavzusi har bir ijodkorning ijodiy jarayonidan yangi tashbehlar bilan bezanganini ko'ramiz. Zero, tatar shoiri Hodi Toqtosh abziyning: “Muxabbat ul o'zi eski narsa, Ammo har bir yurak uni yang'orta” deganlaridek, bu ko'hna mavzuning har bir qalbda alohida yangilik kasb etganini kuzatish mumkin. Adabiyotshunos Rahim Vohidovning ham bu boradagi fikrlari ahamiyatlidir: “Ishqni kuylamagan shoirni va ishq dardi aralashmagan she'rni topish mutlaqo mumkin emas”.⁶⁶ Furqat adabiy merosining salmoqli qismini ishqiy lirika tashkil etgan bo'lib, ularda asosan, ishq tarannum etilgan.

Shoir ijodiyoti xorij olimlari tomonidan ham tadqiq etilgan bolib, shunday tadqiqotlardan biri venger olimi Yanosh Ekkman qalamiga mansub Turkiyada nashr etilgan “Harezmi, kipchak va cagatay turkcesi uzerine arastirmalar. (Xorazm, qipchoq va chigatoy turkchasga oid tadqiqotlar) dir. Asarda Zokirjon Furqat ijodiga ham alohida o'rin ajratilgan bo'lib shuningdek, tadqiqotda Yanosh Ekkman Furqatning eng avvalo, lirik shoir ekanligini takidlar ekan, uning juda kop gazallar, bir necha muxammas, musaddas, murabba va bir mustazod yozganligini qayd etadi”⁶⁷, “Klassik tarzda, arabcha va forscha so'zlar bilan qorishiq bir tilda yozilgan bu she'rlarning bosh mavzui ishqdir”⁶⁸ – deya Furqatning ishq tarannum etilgan g'azallariga baho beradi tadqiqotchi olim Yanosh Ekkman. Shuningdek, olim fikrining dalili sifatida Furqatning quyidagi matlasi bilan boshlanadigan g'azalida to'liq keltiradi.

⁶⁶ Vohidov. R. Alisher Navoiy va ilohiyot. Buxoro, 1996. –b. 142.

⁶⁷ Jabborov. N. “Furqatning xorijdagi hayoti va ijodiy merosi: manbalari, matniy tadqiqi, poetikasi”. - Toshkent, 2004. b. 235

⁶⁸ Harezmi, kipchak va cagatay turkcesi uzerine arastirmalar. Ankara, 1996, B-223.

Bir qamar siymoni ko'rdim baldai kashmirda,

Ko'zlari maxsuru yuz jodu erur tasxirda, -

Furqat Sharq she'riyatining buyuk darg'alari Lutfiy, Navoiy, Bobur, Mashrab, Fuzuliy va Ogahiy kabi shoirlarning ijodini mukammal o'rgandi. Ularning an'analarini munosib davom ettirishga harakat qildi. Darvoqe, shoir ijodida fors-tojik adabiy merosining ham o'rni alohidadir. Jumladan “Chor darvesh”, “Nuh manzar” kabi yirik epik asarlarning Furqat tomonidan fors tilidan nazm yo'lida tarjima qilinganligi fikrimiz dalilidir. Buyuk ozarbayjon shoiri Muhammad Fuzuliy asarlarini zo'r qiziqish hamda chin ixlos bilan mutolaa qilgan Furqat bir necha g'azallarida unga taxmislar bog'laydi. Shoirning:

Surmadin ko'zlar qaro, qo'llar xinodin lolarang,

G'ozadin yuzlarda tobu o'smadin qoshlar tarang

Misrasi bilan boshlanguvchi mashhur g'azali fuzuliyona uslubda yaratilgan go'zal san'atning namunasidir. “Fuzuliy misrasi Furqatni o'zbek ayolining go'zal portretini chizuvchi sof milliy g'azal yaratishga ilhomlantirgan”.⁶⁹

Muhabbat mavzuining badiiy talqini har qanday shoir ijodining asosini tashkil etadi. Darhaqiqat, Furqat lirik shoir sifatida ishq-muhabbat mavzusining badiiy talqiniga alohida e'tibor qaratdi. Professor Abdurasul Abdug'afurovning yozishicha: “Furqat lirikasida ishq-muhabbat mavzui juda chuqur va nihoyatda keng planda ishlanadi” Shoir g'azallarining ko'pchiligi ishq muhabbat mavzuida bitilgan. U o'z lirikasining mavzui, xarakteri va maqsadi haqida so'z yuritar ekan, quyidagi misralarni yozishga batamom haqli edi:

Ey muhabbat ahli ramzi ishq fahm aylay desang,

Yozilgan xuni jigardin, Furqat, ash'orimga boq!”⁷⁰

Furqat she'riyatida ijtimoiy mavzu ham yetakchi o'rinni egallaydi. Shoir o'zi yashayotgan davrdagi hukmron adolatsizliklar-u xunrezliklarni yaxshi tushungan. Vaholanki, bunday tartib hamda tuzumning zaminida albatta boylik –“sarig' oltun” yotishini aniq tahlil qila olgan:

⁶⁹ Abdurasul Abdug'afurov. Zokirjon Furqat. Toshkent. Fan. 1977, 107-bet.

⁷⁰ Abdurasul Abdug'afurov. Zokirjon Furqat. Toshkent. Fan. 1977, 107-bet.

*Charxi kajraftorning bir shevasidin dog'men,
Ayshni nodon surib, kulfatni dono tortadur.
Sorug' oltun kasrati ko'ngilni aylaydi qaro,
Chunki safro bo'lsa g'olib-o'zga savdo tortadur.*

Yoki mana bu satrlar tagmatnida ifodalangan mazmunga diqqat qilinsa, shoirning jamiyatdagi “bechoralar” ahvoli, mulkdorlar hamda shavqatsiz g'addorlarning yaramas odatlari haqidagi haqiqati bayon etilgan:

*Kecha -kunduz jon uzar bechoralar bir pul uchun,
Aylamak chashmi karam tujjorlardindur g'alat.
Furqat abnoi zamondin shikva qilmoqlik na sud,
Chunki ummidi vafo g'addorlardindur g'alat.*

Furqat ijtimoiy mazmuni, ayrim g'azallarida ramzlar, istioralar zamirida ifodalaydi. Bu hol shoir yashagan davr va uni o'rab turgan muhit taqozosi sifatida tushunilmog'i darkor:

*Naylayki, haq yaratmish, Furqat, meni siyahro'z,
Shomimda bor uzun **tun**, lekin anga **sahar** yo'q!*

Baytda ifodalangan “tun” va “sahar” so'zlari chuqur ramziy obrazlar darajasiga ko'tarilgan. Shoir bir-birini inkor etuvchi so'zlarni mahorat bilan qo'llab tazod (zidlantirish) san'atini yuzaga keltirgan.

Bu kabi ijtimoiy mazmun ifodalovchi g'azallarni Furqat merosidan ko'plab keltirishimiz mumkin. Shu mazmundagi she'rlarni tahlil etgan furqatshunos olim A. Abdug'afurovning yozishicha: “Shu ayniqsa muhimki, shoirning o'zi aytganidek, “xuni jigardin yozilgan ash'ori” orasida davrning jafosi va uning oddiy inson boshiga solayotgan kulfat hasratlarini realistik aks ettirishga bag'ishlangan butun-butun ga'zallar ham anchagina uchraydi”⁷¹

Zokirjon Furqatning “Ahvolot”idan ma'lumki, kichik yoshidan Qur'onni yod olgan, islom va tasavvuf axloqini mukammal o'rgangan. Shuningdek shoir sheriyatida ushbu mavzu yetakchi o'rinni egallaydi. Yuqorida keltirilgan g'azal misolida ham islom ma'naviyati olamidagi buyuk shaxslar xususan ikki olam sarvari

⁷¹ Abdurasul Abdug'afurov. Zokirjon Furqat. Toshkent. Fan. 1977,114-b.

Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v, sahobalar: Abu Bakr r.a, Umar r.a, Usmon r.a.lar hamda muborak shayx va pirlardan: Sayyid Qusam, Ibn Abbos, Bahouddin Naqshband, Xoja Nuriddin, Zangi oto, Hazrati Mo'yi muborak va boshqa bir qancha shayxlarning muborak nomlari zikr etilgan.

Ummati sargashtaman, yo Mustafo, aylang madad,

Umari odil ayni bosafu, aylang madad.

Yori sevvum jomi'ul Qur'on – Usmoni g'ani,

Shahsuvor ahli ato, sheri Xud, aylang madad.

Xoki poyingiz erurtoji sari har avliyo,

Shayx Muhyiddin mahbubi Xudo, aylang madad.

Kulfate boshing'a tushti, turfa hojatmandman,

Yo Bahouddin vali, mushkulkusho, aylang madad.

Dar Samarqand Shohi Zinda – hazrati Sayyid Qusam,

Ibn Abbos sokini g'ori fano aylang madad.

Ilgim oling, yo'lda qoldim, yo imomi Shahrizabz,

Yana Xoja Imkana shayxi safo, aylang madad.

Lirik she'rlarida diniy-ma'rifiy va tasavvufiy mavzularni yoritir ekan, Furqat butun iste'dodini insonni ulug'lashga, uning boy ichki olamini – siyratini, xulqu odobini vasf etishga intilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurasul Abdug'afurov. Zokirjon Furqat. Toshkent. Fan. 1977,114-b.
2. Furqat. Tanlangan asarlar. (nashrga tayyorlovchi X. Rasul) T.:G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1975. 106-b.
3. Hojjiahmedov. A., Furqat aruzi. T.: Fan, 1990. 84-b.
4. " Ishqingda kuyib, jono... (nashrga tayyorlovchi N. Jabborov) T.: Adabiyot 2021. 17-b
5. Jabborov. N. Furqatning xoriydagi hayoti va ijodiy merosi: manbalari, matniy tadqiqi, poetikasi. Filo.fan. d-ridiss. T .,2004. 158-b.

6. Qosimov. B.,Yusupov. Sh., Dolimov. U. va b. Milliy uyg'onish davri ozbek adabiyoti Universitetlar va pedagogika oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari uchun darslik. T. : Manaviyat, 2004. 120-b.
7. Otanova . S., Mumtoz sheryatda gul va rang tasviri. T.: 2006. 92-b.
8. Vohidov.H., Furqat va Muqimiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. T,:O'zSSR, 1959. 24-b.
9. Vohidov. R. Alisher Navoiy va ilohiyot. Buxoro, 1996. b. 142.
10. Yanosh Ekkman Harezmi, kipcak va cagatay turkcesi uzerine arastirmalar.Ankara, 1996, B-223.
11. Yusupova. D., Aruz va Mumtoz poetikaga kirish. T.:Akademnashr, 2020. 44-b.
12. Yusupov. Sh., Tarix va adab bo'stoni. T.: Manaviyat, 2003. 108-b.
13. Zohidov. I., Furqat ijodi va zamonamiz. T.: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1959. 6-b.
14. [http.WWW. uza.uz](http://WWW.uza.uz)

